

HAL
open science

K možnostiam výskumu historickej pamäti

Štefan Šutaj

► **To cite this version:**

Štefan Šutaj. K možnostiam výskumu historickej pamäti. Cahiers du CEFRES, 1995, Dějiny a paměť, 6, pp.17. halshs-01609340

HAL Id: halshs-01609340

<https://shs.hal.science/halshs-01609340>

Submitted on 3 Oct 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution - NonCommercial - ShareAlike 4.0 International License

Cahiers du CEFRES

N° 6, Dějiny a paměť

Françoise Mayer, Marie-Elizabeth Ducreux (Ed.)

Štefan ŠUTAJ

K možnostiam výskumu historickej pamäti

Référence électronique / electronic reference :

Štefan Šutaj, « K možnostiam výskumu historickej pamäti », Cahiers du CEFRES. N° 6, Dějiny a paměť (ed. Françoise Mayer, Marie-Elizabeth Ducreux).

Mis en ligne en avril 2012 / published on : april 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c6/sutaj_1995_vyskum_historickej_pamati.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

K možnostiam výskumu historickej pamäti

Štefan Šutaj

K problematike pojmov

Francúzska historiografia v priebehu dlhých rokov, v ktorých problematike pamäti a dejín venovala svoju pozornosť, dospela k vytvoreniu stabilného pojmového aparátu, ktorý je, zdá sa, akceptovaný väčšinou historikov, ktorí sa uvedeným problémom zaoberajú. Uplatnenie týchto pojmov v našich podmienkach naráža jednak na bariéry jazykové (na to už poukázali aj zostavovatelia knižočky *Dějiny a paměť*, ktorá bola predložená účastníkom table ronde), ale aj na problémy kontinuity v doterajšom pojmovom aparáte, používanom v našich podmienkach. Teda na nesmelé pokusy českých a slovenských historikov v otázke skúmania pamäti.

Štrukturalizácia foriem pamäti, ako ju podal R. Frank nám naznačuje, že pre obsah pojmu pamäť sa v našich podmienkach používal pojem historické vedomie. Zároveň však možno konštatovať, že to, čo sme označovali u nás ako historické vedomie nie je plne totožné s náplňou obsahu pamäti, ako je spracovaná francúzskou historiografiou. Pamäť na rozdiel od historického vedomia nie je len stav, záležitosť vedomia a pociťovania, intenzity prežívania histórie, (v našich podmienkach v minulosti, ale s pokusmi aj v súčasnosti, so snahou o zosúladenie s oficiálnou historiografiou, čo bolo kritériom existencie "správneho" historického vedomia). Pamäť, ako nám ju podáva francúzska historická škola, je širší sociologicko-historický fenomén, ktorý v sebe obsahuje historické vedomie a širokú paletu prejavov prežívania histórie, jej vnímania a následnej interpretácie, vývoj vnímania histórie prostredníctvom spomienok, dejín dejín, či ďalších foriem, prepracovanej teórie pamäti, v ktorých sa odráža vzťah pamäti a histórie.

Vzhľadom k problematickému prekladu množného čísla pamäti z francúzštiny by bolo vhodné aj na odlíšenie od pamäti, ako pojmu kognitívnej psychológie, využívať v našich podmienkach slovné spojenie historická pamäť, adekvátne pojmu *memoire*.

Z hľadiska jednej z foriem historickej pamäti, pojmu národná pamäť, podstatný rozdiel medzi francúzskym a slovenským chápaním pojmu je to, že je podmienené odlišným chápaním národa. Pojem národná pamäť vo francúzskom chápaní do veľkej miery splýva s občianstvom, je teda priamo odvodený od politickej koncepcie národa, kde francúzsky

národný značí zároveň francúzsky štátny, aj keď môžu existovať vnútorné diferencie založené na regionálnej príslušnosti. Stredoeurópsky model interpretácie národnej pamäti je odvodený od jazykového, resp. etnicko kultúrneho chápania národa. Slovenská národná pamäť nezahrňuje v sebe plne historickú pamäť obyvateľstva maďarskej, rusínskej, ukrajinskej alebo rómskej menšiny žijúcej na Slovensku. Existuje síce spoločná štátna identita a jej transformácia z československej štátnej identity nie je vonkoncom jednoduchá a bezproblémová. Vnútorné rozdiely medzi jednotlivými menšinami sú taktiež významné. Je to problém, ktorý si najmä v stredoeurópskych podmienkach vyžaduje osobitý prístup a širší priestor na analýzu.

Osobnosti rezistencie a kolaborácie

Zdá sa, že to nie je len môj prípad, ale moje prvé kontakty s problematikou historickej pamäti boli skôr intuitívne než cielene orientované. Úzko to súvisí so štruktúrou môjho pracoviska, jeho zameraním. Na Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach, ktorý sa veľkou časťou svojej kapacity orientuje na výskum problematiky etnických menšín, pracujú oddelenia histórie, sociológie a sociálnej psychológie. V rámci spolupráce týchto troch vedných disciplín sme hľadali možnosti prepojenia výskumných metód týchto disciplín pri skúmaní etnických menšín. Ako efektívne pri tejto spolupráci sa ukázalo skúmanie toho, ako sa jednotlivé historické obdobia a historické udalosti zapísali v pamäti (psychologicky chápaný pojem) našich respondentov. Samozrejme, v súvislosti s výskumným zameraním výskumnej skupiny bolo zisťované najmä hodnotenie vzťahov národov a menšín na území Slovenska. Problematiky súvisiacej s témou tohoto okrúhleho stola sme sa dotkli predovšetkým pri výskume vzťahov Slovákov a menšín, ktorý sa uskutočnil dotazníkovou metódou v máji 1990, na reprezentatívnej vzorke obyvateľstva Slovenska a pri výskume slovensko - maďarských vzťahov na vzorke učiteľov na prelome rokov 1991 - 1992. Metodika výskumov bola pripravovaná a realizovaná v spolu-práci historikov, sociálnych psychológov a sociológov.¹ V súvislosti s problematikou seminára sa dotknem výsledkov druhého spomínaného výskumu. Výskumný súbor tvorilo 274 respondentov učiteľov maďarskej a slovenskej národnosti, z toho bolo 95 respondentov slovenskej národnosti z homogénnych slovenských oblastí, 89 Slovákov z etnicky zmiešaných oblastí a 90 Maďarov.

¹ Výsledky boli publikované v prácach: Paukovič, V. a kol. Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Košice 1990; Zel'ová, A. - Bačová, V. - Šutaj, Š. - Výrost, J.: Interpretácia slovensko - maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno - psychologickými charakteristikami. Košice 1992.

Reflexiou historickej pamäti boli otázky dotýkajúce sa troch problémových okruhov:

- problematika historických krívd v slovensko - maďarskom historickom vývoji²
- problematika spravodlivosti slovensko - maďarských hraníc v XX. storočí³
- problematika hodnotenia významných politických osobností pre rozvoj slovensko - maďarských vzťahov.

Na poslednom uvádzanom problémovom okruhu sa pokúsim ilustrovať niektoré výsledky výskumu vo vzťahu k problematike odboja, rezistencie a kolaborácie.

Ako už bolo spomínané, výskum bol orientovaný na širšie spektrum osobností, ktoré vplývali na formovanie slovensko - maďarských vzťahov, vrátane niektorých osobností, ktoré pôsobili v rokoch II. svetovej vojny, resp. ich idey, aj keď už sami nežili, pôsobili aj v tomto období ako dôležitý ideový základ vtedajšej politiky. (Napri. A. Hlinka, zakladateľ Slovenskej ľudovej strany, ktorá neskôr mala v názve jeho meno).

Vo výskume sme sa neusilovali poznať len to, akým spôsobom sa pozerajú respondenti slovenskej a maďarskej národnosti na jednotlivé obdobia našich dejín, ale aj to, ako pozerajú na osobnosti, ktoré sa rozhodujúcim spôsobom podieľali, alebo aspoň mali šancu sa podieľať, na tvorbe dejín v čase I. svetovej vojny, vrátane slovensko-maďarských vzťahov.

V súlade so zameraním výskumu bolo okrem iného našim cieľom zistiť, aké sú rozdiely v názoroch na postavenie obyvateľstva maďarskej národnosti v minulosti a v súčasnosti u vybraných respondentov podľa národnosti, ale aj v súvislosti s vybranými sociologickými a sociálno - psychologickými charakteristikami, ktoré môžu významným spôsobom ovplyvniť vedomie i konanie. V tomto zmysle nám výskum naznačil, aký je rozdiel medzi hodnotením vybraných osobností v pamäti respondentov rozdielnej národnosti.

Pre obraz formovania slovensko - maďarských vzťahov, ale aj pre zistenie toho, aký majú respondenti prehľad o významných politických osobnostiach našich a maďarských dejín, aké majú respondenti názory na ich podiel na formovaní pozitívnych alebo negatívnych stránok týchto vzťahov, sme zaradili do výskumu otázku, na základe ktorej mali respondenti rozdeliť

² Výsledky boli čiastočne publikované v práci Zeľová, A.: Vnímanie histórie slovensko - maďarských vzťahov - z výsledkov výskumnej sondy. In. Slovensko - maďarské vzťahy v 20. storočí. Bratislava 1992, 93 - 99.

³ Výsledky tejto časti výskumu boli publikované v práci Šutaj, Š.: Problémy slovensko - maďarských vzťahov po druhej svetovej vojne. In. Slovensko - maďarské vzťahy v 20. storočí. Bratislava 1992, s. 66 - 72.

významné osobnosti podľa toho, či tieto podľa ich názoru ovplyvnili pozitívne alebo negatívne slovensko - maďarské vzťahy.

Pre náš výzkum sme vybrali osobnosti z radov slovenských politických predstaviteľov z minulosti, (obdobia II. svetovej vojny) ktorí boli slovensky národne orientovaní (A. Hlinka, J. Tiso), československy orientovaných politikov z minulosti (E. Beneš, J. Lettrich), maďarských politikov z Maďarska z minulosti (Z. Tildy, M. Horthy), maďarských politikov zo Slovenska (J. Eszterházy, I. Major). Boli tu teda osobnosti, ktoré pôsobili v odboji (J. Lettrich, E. Beneš, Z. Tildy, I. Major) aj osobnosti, ktoré boli považované za reprezentantov, resp. spolupracovníkov fašistických režimov na Slovensku a v Maďarsku. (J. Tiso, M. Horthy, J. Eszterházy). Najmä u týchto troch osôb sa národne orientovanými kruhmi na Slovensku a v Maďarsku (v závislosti od národnosti a vo vzťahu k politickému zameraniu) nastoľuje v súčasnosti otázka hodnotenia ich pôsobenia v rokoch druhej svetovej vojny, za ktorú boli odsúdení alebo mali byť súdení.

Hodnotenie uvedených osobností politického života z obdobia II. svetovej vojny bolo poznačené ideami, ktoré do vedomia ľudí na Slovensku boli vnášané prostredníctvom školského systému a propagandy vládnuceho režimu po roku 1948. V prípade J. Tisu, M. Horthyho a J. Eszterházyho boli tieto osobnosti z hľadiska triedneho a národného negatívne hodnotené, podobne ako ich činnosť v tomto období. Boli braní ako predstavitelia fašistických režimov.

J. Lettrich na Slovensku a Z. Tildy v Maďarsku boli predstaviteľmi povojnovej demokratickej politickej scény, ktorí boli významnými predstaviteľmi svojich politických strán a významnými reprezentantmi Maďarska a Slovenska. Komunistické režimy sa snažili tieto mená, vlastne najvýznamnejších predstaviteľov protikomunistickej povojnovej opozície vymazať z pamäti obyvateľstva.

Opačná atmosféra bola vytvorená okolo predstaviteľa maďarského robotníctva na Slovensku, jedného z predstaviteľov komunistickej strany na Slovensku maďarskej národnosti I. Majora, ktorý ako významná osobnosť robotníckeho hnutia v predmníchovskej republike bol preferovanou a vyzdvihovanou osobnosťou pofebruárových československých dejín.

Meno E. Beneša nebolo možné obchádzať podobným spôsobom, ako sa to robilo u J. Lettricha a Z. Tildyho. Tu propaganda pofebruárového režimu zvolila taktiku, v ktorej bol

E. Beneš označovaný za predstaviteľa buržoázie, ktorý nedokázal ubrániť republiku voči Nemecku a volil taktiku ústupkov a kompromisov, ktorá viedla k rozbitiu republiky.

Po roku 1989 a páde komunistických režimov v krajinách strednej Eúropy sa vytvorili podmienky na zistenie toho, ako sa informácie o predstaviteľoch slovenskej a maďarskej politiky z vojnového a povojnového obdobia zachovali v pamäti obyvateľstva a ako historická pamäť, (individuálna, národná) reflektuje nové informácie o týchto osobnostiach.

Pri hodnotení prínosu týchto osobností pre slovensko - maďarské vzťahy sa ukázali významné rozdiely medzi respondentmi slovenskej národnosti z čisto slovenských a národnostne zmiešaných oblastí oproti názorom respondentov maďarskej národnosti. U Slovákov podstatne viac ako u Maďarov neboli hodnotené jednotlivé osobnosti, to značí, že ich respondenti buď nechceli hodnotiť, alebo nevedeli zhodnotiť ich prínos pre slovensko - maďarské vzťahy. Respondenti Slováci nehodnotili tieto osobnosti: E. Beneš, J. Eszterházy. K niektorým sa nevyjadrili ani Slováci, ani Maďari (J. Lettrich, Z. Tildy, I. Major) a je pravdepodobné, že tieto osobnosti nemajú v historickom vedomí respondentov zatiaľ svoje miesto. (Je to pochopiteľné u bývalého predsedu Demokratickej strany a predsedu Slovenskej národnej rady v povojnovom období J. Lettricha alebo u prezidenta Maďarskej republiky v tom istom období Z. Tildyho, o ktorých sa v období socializmu veľa nehovorilo a v učebniciach dejín po roku 1948 veľa nepísalo).

Z ponúknutého zoznamu významných osobností sa nenašla ani jedna, ktorú by zhodne ako pozitívnu pre slovensko - maďarské vzťahy hodnotili respondenti slovenskej a maďarskej národnosti. Charakteristické je, že Slováci pozitívne hodnotili osobnosti slovenskej národnosti, kým Maďari osobnosti maďarskej národnosti, čo naznačuje dôležitosť etnického faktora v skúmanom regióne. U Slovákov to bol pozitívne hodnotený predovšetkým A. Hlinka. U respondentov maďarskej národnosti boli pozitívne z hľadiska slovensko - maďarských vzťahov hodnotený J. Eszterházy, ku ktorému sa slovenskí respondenti nevedeli vyjadriť.

Pri negatívnom hodnotení významných osobností sa respondenti slovenskej a maďarskej národnosti zhodli na osobách M. Horthyho a J. Tisu. Naproti tomu Maďari okrem M. Horthyho negatívne hodnotili ďalších politikov, ktorí neboli maďarskej národnosti (E. Beneš, A. Hlinka).

Pokiaľ ide o súvislosť medzi intenzitou etnického sebauvedomenia.⁴ V súboroch medzi Slovákov sme zistili negatívnejšie hodnotenie J. Tisu a A. Hlinku u respondentov menej si uvedomujúcich a prežívajúcich vlastnú národnostnú príslušnosť a naopak pozitívnejšie hodnotenie A. Hlinku a negatívnejšie vnímanie M. Horthyho u tých, ktorí intenzívnejšie pociťujú a prežívajú svoju národnostnú príslušnosť. V podsúbore Maďarov sa vyššia miera národného sebauvedomenia spája s negatívnym hodnotením E. Beneša, A. Hlinku.

U respondentov z obcí s prevažne maďarským obyvateľstvom vysoké percento negatívne hodnotí činnosť E. Beneša, A. Hlinku. Medzi respondentmi zo zmiešaných obcí prevláda pri hodnotení E. Beneša a A. Hlinku alternatíva "neviem", s pomerne rovnomerným rozptylom medzi negatívnym a pozitívnym hodnotením tejto osobnosti.

Aj hľadisko národnostného zloženia rodinného prostredia vo veľkej miere kopíruje rozdiely, ktoré sa ukazovali pri hodnotení osobností podľa príslušnosti k národnosti.

Výskum nebol projektovaný ako výskum vzťahu historickej pamäti a ani jeho doterajšia interpretácia nebola uskutočňovaná z tohoto pohľadu. Samotná jeho realizácia však otvára jednu z možností využitia získaného materiálu na doplnenie, rekonštrukciu zanedbaného výskumu historickej pamäti u nás. Ďalšie výskumy tohoto typu môžu ukázať na posun a zmeny, aké sa udiali v chápaní a interpretácii dejinných udalostí a faktov a v hodnotení významných osobností. Spolu s ďalšími metódami môžu pomôcť k sledovaniu vývoja historickej pamäti a následnej rekonštrukcii jej vývoja.

⁴ Na jej zistenie bola použitá štvorpoložková škála zisťujúca intenzitu uvedomenia si etnickej príslušnosti, jej emociálne hodnotenie, resp. pociťované vlastné správanie. Podrobné informácie sú v práci: Zel'ová, A. - Bačová, V. - Šutaj, Š. - Výrost, J.: Interpretácia slovensko - maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami. Košice 1992.